

Комарівка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.
Конилівка, Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.
Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.
Наддністрянка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.
Підсічне Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

ОПОВІДАЧІ

ГСІ – Гич Софія Ігорівна нар. у с. Підсічне Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

ДТО – Дубенюк Тетяна Олександрівна, 1957 р. н. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21.07.2014

КАФ – Кам'янська Анастасія Федорівна, 1932 р. н., нар. у с. Жовніно Градизького р-ну Полтавської обл. з 1959 р. Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтавської обл.

НТЮ – Нагайко Тарас Юрійович, 1980 р. н., нар. у м. Київ. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

ППІ – Перчук Поліна Ігорівна, 1949 р. н., нар. у с. Підсічне Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

РВМ – Ревега Василь Микитович, 1945 р. н., нар. в с. Комарівка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

РНМ – Ревега Наталія Миколаївна, 1982 р. н., нар. у с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

РНА – Рибак Надія Андріївна, 1962 р.н., нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 26.07.2014.

ССФ – Сорокова Софія Федорівна 1937 р. н., нар. у с. Зарубинці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у с. Віненці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. 22.06.2019.

ЧОП – Чиркова Ольга Павлівна, 1969 р. н., нар. у с. Кип'ячка Миронівського р-ну Київської обл., освіта вища. Запис у с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. 22.06.2019.

УДК 2-67

ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ПАРАДИГМИ РЕЛІГІЙНОСТІ У ВИКЛИКАХ СЬОГОДЕННЯ

**Ганна Кулагіна-Стадніченко
(м. Київ)**

У статті авторка прослідковує особливості релігійності в умовах соціальної нестабільності, кризи ціннісно-світоглядної картини світу особистості. З'ясовано, що релігійність виступає важливою складовою етносоціальної ідентичності. Проведено аналіз структури ідентичності, вказано на пріоритетність групової,

зокрема, – етнорелігійної, ідентичності, яка на сучасному етапі набуває специфічних рис. Досліджено роль стереотипних уявлень щодо ознак та ролі «іншого», як представника відмінної етнорелігійної традиції.

Ключові слова: ідентичність, структура ідентичності, релігійна ідентичність, етнічна ідентичність, етносоціальна ідентичність, етнорелігійна ідентичність, групова ідентичність, особистісна ідентичність, трансформація ідентичності, міжрелігійні установки, стереотипи, забобони, толерантність, діалог.

В умовах, коли невизначеність стає характерною ознакою соціального життя людини, релігія залишається певною стабільною силою, яка може претендувати на роль інтегратора не лише духовного потенціалу особистості, а й її етносоціальної самосвідомості, спроможна пропонувати та реалізовувати деякі ідеальні цінності, що є важливими для виживання суспільства та її громадян. Сьогодні маємо ситуацію, коли аномія, невизначеність, хаос у суспільстві сприяє падінню потенціалу людського «Я». Відтак, численна кількість слабких та невпевнених в собі «Я» починають шукати сильне «ми». Це обумовлене тим, що у кризові суспільні періоди у пошуках стабільності особистість прагне точніше визначити соціальні і психологічні кордони власного існування. Вона виходить за межі свого «Я» завдяки ототожненню себе з певною спільнотою чи групою. Через розширення індивідуальних меж у новій ідентичності особистість шукає необхідного для неї заспокоєння. У разі, якщо суспільство виявляє безсилля, людині надає впевненості національна (етнічна) або релігійна група. Для консолідації вірних, остання може, також, використовувати національну ідею.

Можна казати про трансформацію структури ідентичності за сучасних умов релігійного життя в Україні. Відбувається зміна ієрархії рівнів у структурі соціальної ідентичності, а саме, – порівняно з особистісною підвищується значущість групових ідентичностей (в т. ч. релігійної та етнічної). Це виявляється, зокрема, у тому, що членство у релігійній групі подекуди стає важливою категорією етнічної ідентичності.

Спробуємо порівняти механізми формування та функціонування релігійності та етнічної ідентичностей, пов'язавши їх з поняттям самосвідомість. Під самосвідомістю будемо розуміти здатність безпосередньо самовідображати себе, рефлексувати над своїми можливостями [1, с. 112]. Самосвідомість є важливим фактором становлення особистості, її розвитку, самовдосконалення. Це складна інтегративна властивість психічної діяльності людини, що забезпечує усвідомлення своїх схильностей, вибір діяльності, формування індивідуального стилю життя, наближення до своєї сутності. Об'єктом

самосвідомості виступає власне особистість у її життєвому світі – така, що одночасно пізнає, оцінює і яку пізнають, оцінюють інші. У структуру самосвідомості входить самопізнання, емоційно-ціннісне ставлення до себе і дієво-вольова сфера як саморегуляція. Центральним структурним компонентом самосвідомості постає самооцінка. Натомість, релігійність розглядають як ціннісно-життєву орієнтацію, суб'єктивну якість свідомості індивіда, його внутрішню здатність до реалізації релігійних установок [2, с. 277-278].

Визначаючи етнічну самосвідомість, або етнічність, наголошують на таких її чинниках: усвідомлення приналежності до свого народу, усвідомлення інтересів свого народу, уявлень про його культуру, мову, територію. Останній чинник присутній практично у всіх дефініціях етнічної самосвідомості. Значна частина етносоціальних уявлень, що поділяють члени певної етнічної групи – це результат осмислення спільної історії, культури, традицій, місцепоходження і державності. Етносоціальні уявлення відображають сукупність думок, переконань, вірувань, ідей, виявляються у міфах, легендах, історичних оповіданнях, а також у побутових формах мислення. Зрозуміло, що спільне знання об'єднує членів групи.

Важливим репрезентантом етносоціальних знань постає релігія. Разом з етнічними, релігійні уявлення відносять до типу групових (колективних) уявлень. Від індивідуальних вони відрізняються універсальністю, стійкістю, спадковістю, примусовим характером впливу на індивіда. Можна казати й про те, що внаслідок вивчення релігійних уявлень психологія релігії перетворюється на антропологію релігійної культури. При цьому дослідникові відкривається широка перспектива вивчення етноконфесійності певного народу в результаті виконання релігією етноформуючої функції як однієї із своїх суспільних функцій.

Спробуємо віднайти те спільне, що поєднує релігійність та етнічність як соціальні категорії. Підпорядковуючись загальним закономірностям формування соціальної ідентичності, релігійна та етнічна ідентичності як форми етноконфесійної взаємодії мають свої особливості.

По-перше, ці форми ідентифікації звернені до минулого, вбудовані у культурну традицію індивіда чи групи.

По-друге, вони міфологічні, і в цьому їх мобілізуюча сила. На думку деяких вчених, «своєю квазіраціональністю міф навіртає нових прибічників, переконує їх, мобілізує на колективні дії. Міф викривляє факти і тим самим позбавляється «незручної» реальності, руйнує раціональні аргументи опонентів», адже «з усіх факторів розвитку цивілізацій ілюзії складають найбільш могутній» [3, с. 48].

По-третє, обидві напрямки залежать від зовнішніх обставин: зміцнюються або слабшають залежно від них. Саме тому етнічність постає серйозним ідеологічним інструментом у боротьбі за владу.

По-четверте, їм властиве «подвійне дно», тобто поділ культури, що лежить в основі кожної ідентичності на культуру для «зовнішнього» та «внутрішнього» користування. Остання часом непомітна для стороннього спостерігача. Існує теорія психокультурної інтерпретації конфліктів, згідно з якою розглядаються фундаментальні орієнтири при поділі на «Я» та «інші». Такі орієнтири знаходяться у ранньому досвіді особистості, мають у своєму складі способи відносин людини всередині та поза спільнотою, що схвалюються певною культурою і виступають основою інтерпретацій дій і мотивів сторін у ситуаціях міжгрупового конфлікту.

По-п'яте, однією з головних ознак кожної ідентичності виступає солідарність. Обидві ідентичності можна вважати своєрідними формами солідарності людей для виконання певних соціальних та культурних завдань.

По-шосте, будь-яке об'єднання протиставляє себе іншим, тому зростання виявів групової ідентичності подеколи супроводжується нетерпимістю, конфронтаційністю, що пов'язані з бажанням відокремитися від інших [3, с. 49].

По-сьоме, зазначені категорії відносяться до емоційно-нормативних. Так, важливими критеріями для міжгрупового порівняння постають такі почуття, як: гідність, гордість, образа, страхи, що спираються на глибокі емоційні зв'язки з спільнотою та моральні обов'язки відносно неї. Емоційні імперативи впливають на образи сприйняття і значною мірою пояснюють ірраціональність поведінки сторін у міжгрупових конфліктах. Поєднання емоцій і моральних норм виступають таким психологічним фактором, який спонукає людей до жертвовності заради свого народу, навіть зашкоджуючи власним інтересам.

Незважаючи на наявність спільних рис під час становлення і функціонування релігійної та етнічної ідентичностей, держави неодноразово поставали перед фактом етнорелігійних конфліктів. Як справедливо зазначає В. Єленський: «Головні цивілізації людської історії зазвичай міцно пов'язували себе з великими світовими релігіями; народи з тією ж етнічністю та мовою, але різними релігіями здатні на братовбивство» [5, с. 280]. На думку Вс. Чапліна, головним чинником такого становища постає зіткнення релігійних і світських принципів улаштування земної реальності [5, с. 281]. З точки зору аналізу ідентичності як найважливішої психічної структури не лише особистості, а й і групи, подана вище суперечність роз'яснюється в межах

когнітивістського підходу. Головна його ідея полягає у тому, що уявлення про світ організуються пов'язаними між собою інтерпретаціями – ідеями, установками, стереотипами, очікуваннями. Останні виступають регуляторами соціальної поведінки.

Результати емпіричних досліджень вказують на те, що кристалізація негативного релігійного образу співпадає з усвідомленням ситуації як конфліктної. Водночас зростає непорозуміння між віруючими різних конфесій, що роз'єднує їх так само, як і протилежність інтересів. Корені непорозуміння знаходяться в тому, що міжгрупові відносини визначаються значною мірою *сприйняттям* дійсності, ніж самою дійсністю. На цьому рівні центрального значення в структурі релігійної ідентичності набувають релігійні образи у формі міжрелігійних установок, «культурних розмірів» або групових психологічних універсалій.

До міжрелігійних установок відносять стереотипи, упередження, забобони. Це – переважно соціальні конструкції і на психологічному рівні саме в них концентрується релігійна напруженість. У той час, коли міжрелігійні установки стають досягненням широких груп людей, вони набувають відносно самостійного статусу. Регулятивна функція релігійних образів визначається інерційністю і специфічними соціально-психологічними закономірностями їх формування і функціонування.

Міжрелігійні установки містять емоційно-оцінне ставлення до різних релігійних організацій і характеризують рівень готовності до відповідних поведінкових реакцій у міжрелігійному спілкуванні. Крім того, релігійні стереотипи виконують головну роль в інтерпретації міжрелігійної взаємодії. Особливого значення вони набувають у невизначених і конфліктних ситуаціях, як найбільш емоційних. Виходячи із змісту релігійних стереотипів, сторони прагнуть надати «свого» смислу подіям, що відбуваються, по-своєму інтерпретують мотиви і дії іншої сторони. Такі інтерпретації можуть перетворитися на серйозні, а інколи – неподоланні бар'єри на шляху врегулювання міжрелігійних розбіжностей і конфліктів.

У релігійних стереотипах, як і в міжрелігійних установках загалом, важлива не істинність або помилковість їх когнітивного змісту, а переконаність у відповідному знанні і його емоційне наповнення. Формуючись на межі релігійних контактів, міжрелігійні установки закріплюють емоційно-оцінне ставлення до власної релігійної групи, до інших релігійних груп і до їх окремих представників. Рівень афективної зарядженості установок тісно пов'язаний з психологічним розумінням «норми» міжрелігійної взаємодії. Критерієм такої норми виступає позитивна релігійна ідентичність, яка обов'язково передбачає наявність достатньої кількості сприятливих образів інших релігійних груп при більш позитивному образі власної групи.

Ще однією основою диференціації релігійних установок є їх зміст. Результати емпіричних досліджень цих установок в контексті позитивних в

цілому міжрелігійних відносин показали, що їх головною змістовною основою виступає традиційна релігійна культура. Установка на традиційну релігійну культуру називається релігійним стереотипом, а його актуалізація в структурі релігійного образу розглядається як нормальна складова міжрелігійного спілкування. Релігійні стереотипи – це, передусім, «культурні» утворення. Вони природні і неминучі доти, поки будуть існувати народи, різні культури і релігійні групи. Сказане вище визначає розгляд релігійного стереотипу відповідно до таких міжрелігійних установок як упередження і забобон саме як родового поняття.

Формування упереджень і забобонів пов'язане з глибинними змінами структури релігійних образів. Соціальне «конструювання» релігійних образів зумовлено не стільки етнокультурними чинниками, скільки сучасними економічними, соціальними, політичними причинами. У порівнянні з релігійним стереотипом, формування упередження і забобону, так само як і зворотні трансформації, значною мірою залежить від конкретної суспільно-історичної ситуації. У цьому значенні релігійний стереотип і релігійний забобон – похідні різного порядку. Їх потрібно розглядати як регулятивні механізми різного рівня міжрелігійного напруженості.

У відомій книзі Г. Олпорта «Природа забобону» представлено шкалу, що складається з п'яти рівнів міжгруповий антипатії: вербальна реакція, ухилення, дискримінація, фізичний вплив і винищування. Ці рівні можна розглядати як індикатори міжгрупової активності на поведінковому рівні.

Упередження – це соціально-перцептивний індикатор початкових форм міжрелігійної антипатії. Його основа – поява неприязні. У неприязні розмиті, невизначені причини. Упередження часто репрезентується на вербальному рівні у формі вербальної агресивної поведінки. Залежно від рівня негативного афективного заряду і типу міжрелігійного контакту упередження відповідає таким формам поведінки як уникнення спілкування або ухилення від міжрелігійних контактів у певних сферах життєдіяльності. Показниками упередження можуть бути стійкі релігійні переваги при виборі партнера, починаючи з колеги по роботі і закінчуючи обранням супутника життя.

Наявність упереджень у релігійній самосвідомості – передумова і психологічна основа для формування релігійного забобону. Упередження стає релігійним забобоном тоді, коли усвідомлюється вищість власної релігійної групи над «чужими». Основою забобону стає надмірне вихваляння досягнень і якостей своєї релігії в поєднанні із зарозумілим відношенням і неприязню до інших релігій. Концентрований негативний емоційний заряд робить забобон реальною рушійною силою в ситуаціях міжрелігійного спілкування. Він відповідає поведінці, що має дискримінуючий характер. Це вже конкретні вчинки по обмеженню

можливостей, прав і привілеїв, якими могли б користуватися члени дискримінованої релігійної групи. У стійкості структури забобону криється причина того, що він погано піддається змінам під впливом раціональної інформації.

Масовий характер такого роду поведінки на побутовому рівні має тенденцію переходити на офіційний. Так, релігійні переваги переходять у відкриту форму ворожнечі: у неприйняття, презирство, нетерпимість до інших релігій а, отже, до їх відторгнення. Небезпечна близькість релігійних забобонів до реальної поведінки визначається тим, що для реалізації на поведінковому рівні їм не потрібні серйозні засади, досить зовнішніх мотивів.

Сучасний світ ставить релігійні організації перед новими викликами, відповідь на які стає життєво важливими не лише для них, а й для людства у цілому. Такими викликами стають дилеми між замкненістю та діалогічністю, споживацтвом та екологічністю, ворожістю та любов'ю, толерантністю та нетерпимістю, дотриманням прав кожного та свавіллям. Водночас, світ очікує від релігії адекватної реакції, що могла би унебезпечити людство від подальшої руйнації.

Джерела і література:

1. Психология особистості. Словник-довідник / За ред. В.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – С.112.
2. Релігієзнавчий словник. / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С.277–278.
3. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл. 1998. – С. 48.
4. Єленський В.Є. Релігія після комунізму: Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ імені Драгоманова, 2002. – С. 280.

УДК 2-67(477)

РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ КРИТЕРІЙ СТАБІЛЬНОСТІ МІЖКОНФЕСІЙНИХ І СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

**Петро Яроцький
(м. Київ)**

Релігійний плюралізм як фундамент релігійної свободи вперше заявив про себе в епоху Реформації, однак був обставлений рядом застережень. Католицька церква з самого початку його не визнавала і вважала «протестантською єрессю». Протестантські течії поставилися до плюралізму і використовували його